

Світлана Алексієвич

ЦИНКОВІ ХЛОПЧИКИ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Двадцятого січня тисяча вісімсот першого року козакам донського отамана Василя Орлова наказано іти в Індію. Місяць дано на просування до Оренбурга, а звідти три місяці «через Бухарію та Хиву до річки Індус». Невдовзі тридцять тисяч козаків перетнуть Волгу й вирушать у глиб казахських степів...

У боротьбі за владу.

*Сторінки політичної історії Росії
XVII століття.*

М.: Мысль, 1988. — С. 475.

У грудні 1979 р. радянське керівництво постановило ввести війська до Афганістану. Війна тривала впродовж 1979—1989 рр. Вона точилася дев'ять років, один місяць і дев'ятнадцять днів. Через Афганістан пройшло понад півмільйон воїнів обмеженого контингенту радянських військ. Загальні людські втрати Радянських Збройних сил становили 15 051 особу. Зникли безвісти й потрапили в полон 417 військовослужбовців. Станом на 2000 р. з-поміж тих, хто не повернувся з полону і не знайдений, лишилося 287 осіб...

Полит.ру, 19 листопада 2005 р.

ПРОЛОГ

— Я йду сама... Тепер мені довго доведеться йти в самотині...

Він убив людину... Мій син... Кухонною сокиркою, я нею м'ясо ділила. Повернувся з війни і тут убив... Приніс і поклав уранці сокирку назад, до шафки, де в мене посуд зберігається. Здається, того ж дня я йому відбивні приготувала... За якийсь час по телебаченню оголосили й у вечірній газеті написали, що рибалки виловили в міському озері труп... Шматками... Телефонує мені подруга:

— Читала? Професійне вбивство... Афганський почерк...

Син був удома, лежав на дивані, книжку читав. Я ще нічого не знала, ні про що не здогадувалася, але чомусь по тих словах подивилася на нього... Материнське серце...

Чи ви чуєте собачий гавкіт? Ні? А я чую, щойно починаю про це розповідати, чую собаче гавкання. Як пси біжать... Там, у тюрмі, де він тепер сидить, великі чорні вівчарки... І люди всі в чорному, тільки в чорному... Повертаюся до Мінська, йду вулицею, повз хлібну крамницю, дитячий садок, несучи батон і молоко та чую це гавкотіння. Заглушливе гавкотіння. Я від нього спіпну... Яюсь ледь під машину не втрапила...

Я готова ходити на могильний горбок свого сина... Готова поряд там з ним лежати... Але я не знаю... Я не знаю, як мені з цим жити... Я іноді до кухні боюся заходити, бачити ту шафку, де сокирка лежала... Чи ви не чуєте? Нічого не чуєте... Ні?!

Зараз не знаю, який він, мій син. Яким я його отримаю за п'ятнадцять років? Йому п'ятнадцять років суворого режиму

дали... Як я його виховувала? Він захоплювався бальними танцями... Ми з ним в Ленінград до Ермітажу їздили. Книжки разом читали... (Плаче.) Це Афганістан відібрав у мене сина...

...Отримали з Ташкента телеграму: зустрічайте, літак такий-то... Я вибігла на балкон, хотіла щосили кричати: «Живий! Мій син живий повернувся з Афганістану! Ця жахлива війна для мене скінчилася!» — І зомліла. В аеропорт ми, звичайно, спізнилися, наш рейс давно прибув, сина знайшли у сквері. Він лежав на землі й за траву тримався, дивувався, що вона така зелена. Не вірив, що повернувся... Але радості в нього на обличчі не було...

Увечері до нас прийшли сусіди, у них маленька дівчинка, їй пов'язали яскраво-синього бантика. Він посадив її до себе на коліна, притискає та плаче, сльози течуть і течуть. Тому що вони там убивали. І він... Це я згодом збагнула.

На кордоні митники «підрізали» в нього плавки імпорتنі. Американські. Не годиться... Тож він приїхав без білизни. Віз для мене халат, мені того року виповнилося сорок, халат у нього забрали. Віз бабусі хустку — теж відібрали. Він приїхав тільки з квітами. З гладіолусами. Проте радості в нього на обличчі не було.

Уранці підводиться ще нормальний: «Мамцю! Мамцю!» Надвечір обличчя темніє, очі важкі... Не опишу вам... Спочатку не пив ані краплі... Сидить і в стінку дивиться. Зірветься з дивана, ухопить куртку...

Стану у дверях:

— Ти куди, Валічку?

Він на мене гляне, як у простір. Пішов.

Повертаюся пізно з роботи, завод далеко, друга зміна, дзвоню у двері, а він не відчиняє. Він не впізнає мого голосу. Це так дивно, ну хай там голоси друзів не впізнає, але мій! Тим паче, «Валічок» — тільки я його так називала. Він ніби весь час чекав на когось, боявся.

Купила йому нову сорочку, почали міряти, дивлюся: у нього руки в порізах.

— Що це?

— Дрібниці, мамцю.

Потім уже дізналася. Після суду... В «учебці» різав собі вени... На показових навчаннях він був радистом і не встиг вчасно закинути рацію на дерево, не вклався у відведений час, і сержант змусив його вигребти з туалету п'ятдесят відер і пронести перед шеренгою. Він почав носити і знепритомнів. У шпиталі поставили діагноз: легке нервово потрясіння. Тієї ж ночі він намагався порізати собі вени. Вдруге — в Афганістані... Перед тим як іти їм у рейд, перевірили: рація не працювала. Зникли дефіцитні деталі, хтось зі своїх поцупив... Хто? Командир звинуватив його в боягузтві, ніби це він деталі сховав, щоб не йти разом з усіма. А вони там усе один в одного крали, машини на запчастини розбирали й несли до дуканів, продавали. Купували наркотики... Наркотики, сигарети. Їжу. Вони завжди ходили голодні.

По телевізору йшла передача про Едіт Піаф, ми разом дивилися.

— Мамо, — спитав він мене, — а ти знаєш, що таке наркотики?

— Ні, — сказала я йому неправду, а сама вже стежила за ним, чи не покурює бува?

Жодних слідів. Але там вони наркотики вживали — це я знаю.

— Як там в Афганістані? — спитала яюсь.

— Мовчи, мамцю!

Коли він ішов з дому, я перечитувала його афганські листи, хотіла докопатися, зрозуміти, що з ним. Нічого особливого в них не знаходила, писав, що сумує за зеленою травою, просив бабусю сфотографуватися на снігу й вислати йому світлину. Але я ж бачила, відчувала, що з ним щось коїться. Мені повернули іншу людину... Це був не мій син. А я сама відправила його до армії, у нього було відтермінування. Я хотіла, щоб він став мужнім. Переконувала його і себе, що армія зробить його кращим, сильнішим. Я відправила його до Афганістану з гітарою, влаштувала на прощання солодкий стіл. Він друзів своїх покликав, дівчаток... Пам'ятаю, десять тортів купила.

Лише раз він заговорив про Афганістан. Надвечір... Заходить на кухню, я кролика готую. Миска в крові. Він пальці в цю кров умочив і дивиться на неї. Роздивляється. І сам до себе промовляє:

— Привозять друга з перебитим животом... Він просить, щоб я його добив... І я його добив...

Пальці в крові... Від кролячого м'яса, воно свіже... Він цими пальцями хапає сигарету та йде на балкон. Більше зі мною того вечора ані слова.

Пішла я до лікарів. Поверніть мені сина! Врятуйте! Усе розповіла... Перевіряли вони його, оглядали, але, крім радикаліту, нічого не знайшли.

Приходжу якось додому: за столом — четверо незнайомих хлопців.

— Мамцю, вони з Афгану. Я на вокзалі їх знайшов. Їм ночувати ніде.

— Я вам солодкого пирога зараз спечу. Миттю, — чомусь зраділа я.

Вони жили в нас тиждень. Не лічила, але, мабуть, ящиків зо три горілки випили. Щовечора зустрічала вдома п'ятьох незнайомих людей. П'ятим був мій син... Я не хотіла слухати їхні розмови, мене це лякало. Проте в одній же хаті... Ненавмисне підслухала... Вони казали, що, коли сиділи в засідці по два тижні, їм давали стимулятори, щоб були сміливішими. Але це все втаємничено. Якою зброєю краще вбивати... З якої відстані... Потім я це згадала, коли все сталося... Я потім стала думати, гарячково згадувати. А до того був тільки страх: «Ой, — казала я собі, — вони всі якісь божевільні. Усі божевільні».

Уночі... За день до того... Коли він... Мені наснився сон, що я чекаю на сина, його немає й немає. І ось його до мене приводять... Приводять ті чотири «афганці». І кидають на брудну цементну долівку... Ви розумієте, у хаті цементна підлога... У нас на кухні... Підлога — як у тюрмі.

На той час він уже вступив на підготовчий факультет до радіотехнічного інституту. Гарний твір написав. Щасливий

був, що в нього все добре. Я навіть спершу подумала, що він заспокоюється. Піде вчитися. Одружиться. Але настане вечір... Я боялася вечора... Він сидить і тупо в стіну дивиться. Засне в кріслі... Мені хочеться кинутись, затулити його собою і нікуди не відпускати. А тепер мені сниться син: він малесенький і просить їсточки... Він увесь час голодний. Ручки простягає... Завжди уві сні бачу його малесеньким і приниженим. А в житті?! Раз на два місяці — побачення. Чотири години розмови через скло...

На рік два побачення, коли я можу його хоча б погодувати. І ці собаки гавкають... Мені сниться цей гавкіт собачий. Він жене мене звідусіль.

До мене почав залицятися один чоловік... Квіти приніс... Коли він приніс мені квіти: «Відійдіть від мене, — закричала, — я мати вбивці». Спочатку я боялася когось із знайомих зустріти, у ванній зачинюся й чекаю, що стіни на мене впадуть. Мені здавалося, що на вулиці всі мене впізнають, показують одне одному, шепочуть: «Пам'ятаєте той жахливий випадок... Це її син убив. Четвертував людину. Афганський почерк...» Я виходила на вулицю тільки вночі, усіх нічних птахів вивчила. Упізнавала за голосами.

Слідство тривало... Тривало кілька місяців... Він мовчав. Я поїхала до Москви у військовий шпиталь Бурденка. Знайшла там хлопців, котрі служили в спецназі, як і він. Відкрилася їм...

— Хлопці, за що мій син міг убити людину?

— Певно, було за що.

Я мала сама переконатися, що він міг це зробити... Убити... Довго їх розпитувала і зрозуміла: міг! Питала про смерть... Ні, не про смерть, а про вбивство. Але ця розмова не викликала в них особливих почуттів, тих почуттів, які будь-яке вбивство зазвичай збуджує в нормальної людини, яка не бачила крові. Вони говорили про війну як про роботу, на якій потрібно вбивати. Потім я зустрічала хлопців, котрі теж були в Афганістані, і коли стався землетрус у Вірменії, поїхали туди з рятувальними загонами. Мене цікавило, я вже

на цьому зациклилась: чи було їм страшно? Що вони відчували, коли бачили смерть? Ні, вони нічого не боялися, у них навіть почуття жалю притуплене. Розірвані... розплющені... черепи, кістки... Поховані під землею цілі школи... Класи... Як діти сиділи на уроці, так і пішли під землю. А вони згадували та розповідали про інше: які багаті склади вина відкопували, який коньяк, яке вино пили. Жартували: от би ще десь трусонуло. Але щоб у теплому місці, де виноград росте і роблять хороше вино... Вони що — здорові? У них нормальна психіка?

«Я його мертвим ненавиджу». Це він мені нещодавно написав. Через п'ять років... Що там відбулося? Мовчить. Знаю лише, що той хлопець, звали його Юрко, вихвалявся, що заробив в Афганістані багато чеків. А згодом з'ясувалося, що він в Ефіопії служив, прапорщик. Про Афганістан брехав...

На суді тільки адвокат сказала, що ми судимо хворого. На лаві підсудних — не злочинець, а хворий. Його треба лікувати. Але тоді, це сім років тому, тоді правди про Афганістан ще не було. Їх усіх називали героями. Воїнами-інтернаціоналістами. А мій син був убивцею... Тому що він учинив тут те, що вони чинили там. За що їм там медалі й ордени давали... Чому ж його самого судили? Не судили тих, хто його туди послав? Навчив убивати! Я його цього не вчила... *(Зривається на крик.)*

Він людину вбив моєю кухонною сокиркою... А вранці прініс і поклав її до шафки. Як звичайну ложку чи виделку...

Я заздрю матері, у якої син повернувся без обох ніг... Хай він її ненавидить, коли нап'ється. Увесь світ ненавидить... Хай кидається на неї, як звір. Вона купує йому повій, щоб він не збожеволів... Сама якось йому коханкою стала, тому що він дерся на балкон, хотів викинутися з десятого поверху. Я на все ладна... Я всім матерям заздрю, навіть тим, у кого сини в могилах лежать. Я сиділа б коло горбочка і була б щасливою. Носила би квіти.

Ви чуєте, як гавкають собаки? Вони за мною женуться. Я їх чую...

Мати

ІЗ ЗАПИСНИКІВ (на війні)

Червень 1986 року

Я не хочу більше писати про війну... Знову жити серед «філософії зникнення» замість «філософії життя». Збирати нескінченний досвід небуття. Коли закінчила «У війни не жіноче обличчя», довго не могла бачити, як від звичайнісінького забою з носа дитини йде кров, втікала на відпочинку від рибалок, які весело викидали на прибережний пісок вихоплену з далеких глибин рибу, мене нудило від її завмерлих вибалушених очей. У кожного є свій запас сил, щоб захиститися від болю — фізичний і психологічний, мій був вичерпаний до краю. Мене зводило з глузду виття збитої машиною кішки, відводила очі від розчавленого дощового черв'яка. Засохлої на дорозі жаби... Думала не раз, що тварини, птахи, риби теж мають право на свою історію страждань. Її колись напишуть.

І раптом! Якщо це можна назвати «раптом». Іде сьомий рік війни... Але ми нічого про неї не знаємо, окрім героїчних телерепортажів. Час від часу нас змушують стрепенутися привезені здалеку цинкові домовини, які не вміщуються в пенальні розміри «хрущовок». Відгримлять жалобні салюти — і знову тиша. Наша міфологічна ментальність непорушна — ми справедливі і великі. І завжди наша правда. Горять-догоряють останні відблиски ідеї світової революції... Ніхто не помічає, що пожежа вже вдома. Зайнявся власний будинок. Почалася горбачовська перебудова. Рвемося назустріч новому життю. Що на нас

чекає попереду? На що будемо здатні після стількох років штучного летаргічного сну? А наші хлопчики десь далеко невідомо за що гинуть...

Про що говорять навколо мене? Про що пишуть? Про інтернаціональний обов'язок і геополітику, про наші державні інтереси і південні кордони. І цьому вірять. Вірять! Матері, які нещодавно в розпачі билися над сліпими металевими ящиками, у яких їм повернули синів, виступають у школах і військових музеях, закликаючи інших хлопчиків «виконати свій обов'язок перед Батьківщиною». Цензура уважно стежить, щоб у військових нарисах не згадували про загибель наших солдатів, нас запевняють, що «обмежений контингент» радянських військ допомагає братньому народові будувати мости, дороги, школи, розвозити добрива й борошно по кишляках, а радянські лікарі приймають пологи в афганських жінок. Солдати, які повернулися додому, приносять до школи гітари, щоб заспівати про те, про що треба кричати.

З одним довго розмовляла... Я хотіла почути про болісність цього вибору — стріляти чи не стріляти? А для нього тут ніби — жодної драми. Що добре? Що погано? Добре «в ім'я соціалізму» вбити? Для цих хлопчиків межі моральності окреслені військовим наказом. Правда, про смерть вони говорять обережніше, ніж ми. Тут одразу виявляється відстань між нами.

Як одночасно переживати історію і писати про неї? І не можна будь-який шмат життя, увесь екзистенційний «бруд» узяти за петельки і втягти в книгу. В історію. Потрібно «проламати час» і «впіймати дух».

«В гіркоти двадцять може бути відтінків» (В. Шекспір. Ричард II).

...На автобусній станції, у напівпорожньому залі очікування сидів офіцер із дорожньою валізою, поряд з ним худий хлопчина, підстрижений під солдатську «нулівку», копірсава виделкою в ящику з висохлим фікусом. Невигадливо підсіли до них сільські жіночки, випитали: куди, навіщо, хто? Офі-

цер супроводжував додому солдата, який збожеволів: «Від Кабула копає, що трапиться в руки, тим і копає: лопатою, виделкою, палицею, авторучкою». Хлопчина підвів голову: «Ховатися треба... Я вирию щілину... У мене швидко виходить. Ми називали їх братськими могилами. Велику щілину для всіх вас викопаю...»

Уперше я побачила зіниці завбільшки з око...

Я стою на міському кладовищі... Навколо сотні людей. По центру — дев'ять домовин, оббитих червоним ситцем. Виголошують промови військові. Узяв слово генерал... Жінки в чорному плачуть. Люди мовчать. Тільки маленьке дівчатко з кісками захлинається над домовиною: «Тату! Та-а-аточку!!! Де ти? Ти обіцяв мені ляльку привезти. Гарну ляльку! Я намалювала тобі цілий альбом будиночків і квіточок... Я на тебе чекаю...» Дівчинку підхоплює на руки молодий офіцер і несе до чорної «Волги». Але ми ще довго чуємо: «Тату! Та-а-аточку... Любий та-а-точку...»

Генерал виступає... Жінки в чорному плачуть. Ми мовчимо. Чому ми мовчимо?

Я не хочу мовчати... І не можу більше писати про війну.

Вересень 1988 року

5 вересня

Ташкент. В аеропорту задуха, пахне динями, не аеропорт, а баштан. Дві години ночі. Безстрашно шугають під таксі гладкі напівдикі кішки, кажуть, афганські. Серед засмаглого курортного натовпу, серед ящиків, кошків із фруктами стрибають на милицях молоді солдати (хлопчаки). На них ніхто не зважає, вже звикли. Вони сплять і їдять тут же, на долівці, на старих газетах і журналах, тижнями не можуть купити квитки до Саратова, Казані, Новосибірська, Києва... Де їх скалічили? Що вони там захищали? Нікому не цікаво. Тільки маленький хлопчик не зводить з них широ-

ЗМІСТ

Пролог.....	5
Із записників (на війні).....	11
<i>День перший</i> «Бо багато прийде під іменем моїм...».....	25
<i>День другий</i> «А інший вмирає з душею засмученою...».....	92
<i>День третій</i> «Не звертайтеся до духів померлих та до ворожбитів. І не доводьте себе до опоганення ними».....	159
Post mortem.....	219
Суд над «Цинковими хлопчиками» (історія в документах).....	221